

KRITICKÝ KOMENTÁŘ K DĚJINÁM PSYCHOLOGIE

Část I – Dějiny psychologie

Nabízí se srovnání dvou knih stejného názvu: v roce 2000 vyšel český překlad obsáhlého vyprávění o historii psychologie od Američana Mortona Hunta (původní vydání v angličtině

The Story of Psychology z r. 1993) a šest let nato nakladatelství Grada publikovalo první vydání *Dějin psychologie* od české psycholožky Aleny Plhákové.

Tento můj dopis navazuje na recenzi, kterou napsal na první vydání knihy od A. Plhákové prof. PhDr. Jan Vymětal. Jeho pochvalná recenze vyšla v Č. a Sl. Psychiatrii 2008 č. 1. S jeho pozitivním hodnocením vcelku souhlasím. Překvapilo mě však jedno jeho opomenutí: už první vydání Plhákové *Dějin psychologie* obsahovalo závažnou chybu, o které ve Vymětalově recenzi není ani zmínka.

V čem je **hlavní chyba** autorky *Dějin psychologie*? V tom, že ve stati 15.3.1, nazvané „*Kritika klinické psychologie*“ (s. 351–353), opřela svou „kritiku“ o názor dvou zjevně předpojatých autorek **R. Hare-Mustin a J. Marecek** (dále jen HM) z hnutí tzv. „**Kritické psychologie**“ (dále jen KrPs). Autorky se sice vydávají za „klinické psycholožky“, avšak o jejich psychologické kvalifikaci lze vážně pochybovat. Sám jsem na jejich chybu upozornil doktoru Plhákovou obsáhlým soukromým dopisem. V dopise jsem jí výslovně doporučil, aby v event. dalším vydání tuto stať vypustila, nebo – kdyby se toho nechtěla vzdát (kdoví proč?) – aby ji nahradila přijatelnější formou. Doporučil jsem jí např. jiný, vstřícněji koncipovaný článek rovněž od autorů z hnutí KrPs, konkrétně od S. Austinové a I. Prilleltenského (viz níže). S politováním konstatuji, že mého kolegiálního doporučení Alena Plháková nedbala a celou stať 15.3.1 téměř beze změn **zopakovala ve druhém vydání** svých *Dějin*.

S názory autorek HM se Plháková evidentně ztotožňuje, přestože musela vědět o jejich zásadní chybě. Ta jejich chyba je v tom, že HM **celou oblast psychiatrické diagnostiky (včetně DSM a MKN)** nepřisuzují po právu lékařským oborům (speciálně. psychiatrii), ale **nesprávně ji přisuzují psychologii**. Jak všichni víme, toto je hrubý omyl. Snad i A. Plháková – podobně jako naprostá většina psychiatrů a klinických psychologů – něco ví nebo aspoň tuší o centrálně organizované, vysoce odborné a léta trvající mezioborové **diskusi**, která předcházela nedávnému **vydání DSM-5** a dodnes pokračuje na konferencích, kongresech a v odborném tisku.

Velká část zmíněné diskuse se soustřeďuje na téma „**kategoriální versus dimenzionální modely poruch osobnosti**“. Problematika osobnosti (v normě a v patologii) patří v teorii i v aplikacích jak do vědecké psychologie, tak do klinické medicíny, především do psychiatrie a klinické psychologie. Proto se celosvětové diskuse na uvedené téma zúčastňují stovky kvalifikovaných odborníků – psychiatrů i psychologů. Jmenujme alespoň některé z nich:

Widiger, Wiggins, Livesley, Millon, Fiedler, Cloninger... V této souvislosti třeba připomenout, že do světové historie **aplikací** psychologie v nápravné pedagogice a v klinické medicíně se výrazně zapsal tzv. **Boulder Model** (viz Amer. Psychologist, Feb. 2000: *Boulder at 50*).

Závažnost chyby A. Plhákové je dána tím, že se tak stalo v její knize *Dějiny psychologie*, kterou vydavatelství Grada propaguje a katalogizuje jako **učebnici vysokých škol**. Volba HM, za jejichž názory se A. Plháková skrývá, překvapuje také proto, že sama byla olomouckou univerzitou koncem 60. let jmenována docentkou pro obor **klinické psychologie** a pravděpodobně na návrh téže univerzity získala od dřívějšího prezidenta ČR titul profesorky.

Psycholožka Plháková je nesporně pilná a inteligentní žena a je mi líto, že neuplatnila svůj „kritický“ přístup tam, kam by se eventuálně hodil, tj. v odborném **diskusním fóru**, např. v časopisu Čs. psychologie. Zcela jistě však **do učebnice nepatří chyby**, jakých se v jejich *Dějínách* dopouštějí HM. Bližší doklady jejich závažného chybování obsahuje část II tohoto dopisu.

Předtím však ještě uvedu pár informací k té druhé, tj. Huntově knize. Ta má v porovnání s knihou Plhákové dvojnásobný počet stran (700) a autor v ní zužitkoval svou publicistickou zkušenost. Kniha nejen orientuje v historii, ale vzbuzuje zájem o obory psychologicko-psychiatrické (to je Vondráčkův termín), čili plní funkci především **motivační**. Její předností ocenil psycholog Václav Břicháček (1930–2010) ve své moudré úvaze v časopisu Vesmír (79, 591, 2000/10):

„Huntova monografie svědčí o současném vývoji psychologie... od velkých a zobecňujících koncepcí k dílčím studiím. Platí to i o jednotlivých odvětvích (psychologie vývojová, klinická, sociální). Hunt napsal dobře čitelnou knihu, která není objektivními dějinami myšlenkových systémů, ale je **vyprávěním příběhu psychologie**. U většiny známých psychologů najdeme jejich životopisy a události, které pravděpodobně ovlivnily styl jejich myšlení i bádání. Nechybějí ani poněkud humorné stránky jejich životů“ (zvýraznění JS)...

Břicháček se zamýšlí také nad Huntovým odhadem perspektiv celého oboru. Zabývá se převážně profesionálními otázkami, grantovou politikou a etickými problémy výzkumu... a shledává tuto partii jako „nejslabší“. „Očekával bych spíše úvahy o metodologii současné psychologie. Naději vidím v longitudinálních projektech... Postrádám úvahy o transdisciplinárních pohledech na člověka a dnes velmi diskutovanou otázku psychologických aspektů globalizovaného světa...“ Takové je Břicháčkovy pojetí recenze, v níž jsou vyvážené klady i zápory díla.

A při vzpomínce na Václava Břicháčka, jehož moudrost nám dnes chybí, se vracím k té olomoucké profesorce **Aleně Plhákové**. I její *Dějiny* jsou užitečné, stránkově poloviční, avšak přehledně informující, snad i vědomě (subjektivně) usilující o spravedlnost. Je přirozené, že autorka svým místy vyhraněným postojem provokuje k diskusi, vzdělaného čtenáře svým stanoviskem občas udiví apod., což může být žádoucí; jenom je **otázka, patří-li to do učebnice**. Co však do učebnice **určitě nepatří**, to jsou údaje nebo soudy, které jsou v logickém rozporu s pravdivou skutečností.

Nejprve upozorním na diskutabilní výrok více méně formální povahy a až potom, v části II tohoto dopisu, předložím doklady autorčina pochybení v té druhé, odborně mnohem závažnější „kauze“.

Už v předmluvě k prvnímu vydání knihy čteme tuto větu: „Je vlastně záhadou, proč čeští psychologové tak dokonale zaspali a obvyklé dvacetileté zpoždění za vývojem světové psychologie tentokrát zvýšili na čtyřicet let.“ (2. vyd., s. 13).

Je to opravdu **záhada**? Že by autorka nevěděla, jak na tom byla česká psychologie v období oněch 40 let? Inu, bylo jí šest let, když totalita začala; čili byla teprve před svou odbornou kariérou. Je možné, že tu totalitu raději **sama zaspala**, aby se probudila až ve volnějších poměrech? Jaká je vůbec historie té jí preferované KrPs?

Počáteční rozpaky a později také náznaky výhrad a popírání rodící se „vědecké“, tj. **experimentální psychologie** se datují od 19. stol. Zopakujme jen ve zkratkách hlavní historická data z tohoto raného období. Jsou to: odpoutání od filosofických koncepcí; spojení s fyziologií (H. Helmholtz); Fechnerova psychofyzika... – a hlavně je to historická osobnost **Wilhelma Wundta**. Ten sice jako mladý začal výzkumem smyslového vnímání, ale záhy odhalil význam svérázného přístupu k lidské psychice, který nazval **introspekci**, „Wundtovská introspekce je přesná, vymezená a kontrolovaná; omezuje se na jevy, „které Wundt nazývá ‚elementy‘ psychického života... Introspekce je významnou součástí mnoha experimentů ve Wundtově laboratoři, jako je zkoumání reakčního času a vnímání časové dimenze vůbec – viz Huntovy *Dějiny psychologie* 2000 s. 134, nebo Wundtův původní Úvod do psychologie z r. 1911 (č. překlad od J. Kubálka 1923, kap. I s. 1–23) – experimenty s elementárními zvukovými podněty vysílanými metronomem... Atd. – Je vcelku pochopitelné, že takovéto pojetí psychiky vyvolávalo nesouhlas v kruzích náboženských nebo v materialistických koncepcích filosofických.

Samo hnutí KrPs se zrodilo v atmosféře idejí revoltujících studentů na konci 60. let minulého století v Záp. Berlíně. Tam se totiž přestěhovala bývalá východo-berlínská univerzita, pak přejmenovaná na **Freie Univ. Berlin**. Ideologie KrPs slibovala předcházet poruchám duševního zdraví prostřednictvím **sociálních změn**. Roli tu sehrála Marxova kritika politické ekonomie a z odborných publikací především sofistovaná díla **Klausa Holzkampa**, navazujícího na Leontjevovu kulturně-historickou psychologii, Seveho teorii osobnosti a další, spíše ideologické než teoretické předpoklady. Výjimku snad tvoří Holzkampovy příspěvky k metodice výuky (např. učení mimo třídní učebny). Mimochodem: prof. Plháková ve svých *Dějínách psychologie* K. Holzkampa vůbec nezmiňuje, ač bývá pokládán za teoretického zakladatele KrPs a určité je mnohem významnější než Plhákovou preferované HM.

Přesto si položíme otázku: co měla autorka na mysli, když srovnávala náš vývoj s vývojem **světovým**? Nemusela to totiž být ta psychologie **mainstreamová** (tento výraz užívá hnutí KrPs pro běžnou akademickou (univerzitní) psychologii, jak se dnes pěstuje ve většině civilizovaných zemí světa). Mohl to být i její protiklad, tzv. **psychologie kritická (KrPs)**. Tuto možnost chápání perspektivy světového vývoje jako „naděje do budoucna“ budeme demonstrovat na příkladu **poruch osobnosti (PO)** v následující části našeho dopisu.

Část II – Absurdní výklad poruch osobnosti

Má snad dosvědčovat „nadějnost“ KrPs **výklad poruch osobnosti (MKN 10, 2006)**, jak jej podávají autorky HM, s nimiž se ztotožňuje prof. Plháková?

V *Dějínách psychologie* Plháková poučuje čtenáře o údajných nespravedlnostech klinické psychologie (!). Autorka dvojnásobně chybuje tím, že příznaky tendenčně vybraných a **mylně** pochopených **poruch osobnosti (1)** – hrubě **zneužívá** k pomlouvání *de facto* **psychiatrie, ne psychologie (2)**! Sledujme její text dále:

Podle autorky – v duchu tzv. KrPs – prý zaměření na jednotlivce coby nositele duševních poruch „vede k přehlížení úlohy sociálních podmínek při jejich vzniku.“ (3) ... Autorka pokračuje: „Konvenční medicínský přístup dále nereflexivně přijímá určité normy a ideály současné západní kultury včetně jejího důrazu na autonomii, osobní identitu, finanční nezávislost a realizaci individuálních výkonových ambic.“ K těmto citacím převzatým od autorek tzv. „KrPs“, přidává svůj vlastní objev: prý „nalezla“ diagnózu jež je „zřejmým projevem orientace západní kultury na výkonnost a autonomii“ (4) – Nalezenou diagnózou je „závislá porucha osobnosti (F60.7), k jejímž symptomům patří podle MKN 10, 2006, s. 165:

- povzbuzování jiných lidí nebo dovolování jim, aby za jedince přebírali odpovědnost ...
- podřizování vlastních potřeb jiným osobám, na nichž je jedinec závislý...
- neochota vznášet i rozumné požadavky na osoby, na nichž je jedinec závislý...

K tomu autorka ironicky poznamenává: „*Skutečně závažná patologie... Vždyť výše uvedenými vlastnostmi se vyznačuje mnoho laskavých manželek a matek. Pozoruhodným „symptomem“ je zejména povzbuzování jiných lidí.*“

Takové formulace překvapují u kvalifikované **klinické psycholožky**. Autorka by si měla přečíst aspoň pár řádků třeba ze Smolíková původce (2002, s. 358): **Poruchy osobnosti „představují extrémní nebo výrazné odchylky od způsobů, kterými průměrný člověk v dané kultuře vnímá, myslí, cítí, a zvláště utváří vztahy k druhým.“** Cožpak právě k těm **výrazným odchylkám** patří „mnoho laskavých manželek a matek“???

Domnívám se, že posuzovaná kniha v důsledku autorčiny chyby **stigmatizuje psychiatrii**. Ve hře není jen pověst naší současné psychiatrie a klinické psychologie, ale také nadnárodních (světových) institucí, včetně WHO; právě pod jejich kompetenci spadá např. DSM a MKN. Není důležité, že se autorka *Dějín psychologie* opírá o („skrývá“ za) dvě okrajové autorky takzvané „KrPs“¹; důležité je, že tak činí v knize, kterou její vydavatelství (Grada) propaguje a katalogizuje jako **učebnici vysokých škol (!)**. Autorka je nesporně pilná a inteligentní a je mi líto, že svůj kritický postoj neuplatnila tam, kam patří, to jest na **odborném diskusním fóru**, nejlépe mezi příslušnými specialisty.

S názory jmenovaných autorek se A. Plháková evidentně ztotožňuje, přestože musela vědět o jejich chybě spočívající v tom, že celou oblast psychiatrické diagnostiky (včetně DSM a MKN) nepřisuzují psychiatrii, ale psychologii.

Závažnost chyby je dána tím, že tak činí v knize, kterou vydavatelství Grada propaguje a katalogizuje jako **učebnici vysokých škol**. (Volba neznámých autorek překvapuje, neb – jak jsme již uvedli výše – autorka byla olomouckou univerzitou jmenována docentkou pro obor klinické psychologie.)

Autorka je nesporně pilná a inteligentní a je mi líto, že svůj kritický postoj neuplatnila tam, kam patří, to jest na **diskusním fóru**.

Jako jeden ze zakladatelů klinické psychologie v posledních desetiletích pozorně sledují organizovanou, vysoce odbornou a léta trvající diskusi, která předcházela vydání DSM-5. U autorky Dějin psychologie překvapuje, že – ač je **klinickou psycholožkou** – zjednodušeně, naivně a většinou **zcela mylně interpretuje symptomatiku poruch osobnosti (Personality Disorders)**.

Autorky HM, o něž se Plháková opírá, podezírám z **tendenčního zneužití diagnostiky poruch osobnosti (PO)**. Závažné argumenty proti jejich zneužívání jsou následující:

- **PO nejsou nemoci**, jsou to vývojové **odchytky** (bio-psycho-sociální deviace), čili v principu nejsou léčitelné. Cílem diagnostiky PO nemůže být tedy léčit postižené; účelem taxonomie PO je mj. získat objektivní základ pro systematický **výzkum**: psychiatři a kliničtí psychologové (ti spolu s odborníky na vývojovou psychologii a psychologii osobnosti) zkoumají **příčiny vzniku PO** (jejich různorodou etiologii) a hledají možnosti jejich **osobní a sociální adaptace**.
- Evidovat (diagnostikovat) osoby výrazněji postižené některým z typů PO má i za nemožnosti „vyléčení“ **dobrý smysl**: optimalizovat možnosti **adaptace**. Je to jak v zájmu rel. životní pohody a bezpečnosti osob samých, tak i v zájmu jejich spoluobčanů – celé společnosti. Taxonomický systém PO má význam nejen pro resort zdravotnictví (včetně nezbytné zdravotnické dokumentace), nýbrž i pro řadu orgánů spadajících pod jiná ministerstva, často pod (zastřešujícím) odborným označením „personální výběr a rozmisťování“.
- Odborná diagnostika PO je často vyžadována v soudnictví, hlavně prostřednictvím soudních znalců – psychiatrů a event. též psychologů.
- V oblasti prevence aktuálně nabývá na stále větším významu agenda týkající se vydávání **řidičských průkazů** (rychlé automobily řízené osobami s výraznou agresivitou, nebo řízené osobami s emocionálně vysoce labilní osobností atp.).
- Neméně významná je současná a perspektivní agenda, vztahující se k povolení vlastnit **střelnou zbraň** a obsluhovat **stroje či zařízení** s vysokým rizikem zdravotního poškození. Atd.

Pozn.: Těžko řešitelné problémy vznikají v **demokratických režimech**, kde nabývá na mimořádném významu spolupráce klinických psychologů se sociology, sociálními a dalšími specialisty z humanitních oborů. Částečnou zárukou lidských práv a svobod (i přes četná nezbytná omezení) poskytují výchovou osvojené **mrvní hodnoty** a také dohodnuté (a fungující) **etické kodexy**.

Část III – Výzva k diskusi

Zatím jsem se ubránil reagovat na případ A. Plhákové jako na klinickou kazuistiku. To, čeho se jmenovaná dopustila, pojmám jako její **pochybení**, nikoli jako patologii. Úroveň jejího výkladu ve většině obsahu knihy svědčí o jejích

nejen zachovalých, nýbrž převážně nadprůměrných kognitivních schopnostech.

Přesto soudím, že hledisko psychopatologie lze uplatnit stejně v tomto jako v jakýchkoli jiných případech **stigmatizace psychiatrie**. Skvělý doklad dvojího přístupu k dilematu „emoční lehkost versus seriózní vážnost“ představuje Hilského pojednání o roli dvorního šaška v Shakespearových nesmrtelných divadelních hrách (viz příslušné kapitoly v jeho Shakespearově Anglii (2020) nebo speciálně Erasmova *Chvála bláznivosti* a Morova *Utopie* – obě díla jsou z počátku 16. století).

Ostatně: jeden z předních prominentů KrPs, I. Prillelensky má ve svých živých (humorných) řečnických vystoupeních znaky shodné s osobnostními rysy dvorních šašků: kdosi z jeho příznivců ho v tomto smyslu podobně označil.

Potřebu odlehčení z rivalitních vztahů a nabídku komplementárních a spolupracovníckých vztahů signalizuje příspěvek zmíněný v první části dopisu³. Za společné cíle je tu považováno: „omezovat až vyloučit útisk a podporovat emancipaci“; pro praxi pak jsou stanovena tato kritéria: a) akademický a konkrétně podložený input, b) porozumění a faktické činy, c) zvolené postupy a získaná data a d) jednoznačné výsledky a jejich vyhlášení.

Domnívám se, že v ČR a sousedních zemích je zájem o problematiku tzv. Poruch osobnosti (Personality Disorders) dostatečný, a proto vyzývám psychiatry a klinické psychology k diskusnímu setkání, nejlépe na mezinárodní úrovni, tedy pod záštitou centrálních vědeckých společností a organizací. Mohl by to být náš příspěvek k celosvětové diskusi. Navrhuji téma **METODOLOGICKÉ ASPEKTY PORUCH OSOBNOSTI**.

A na závěr dopisu připojuji citát z knihy mladých historiků o období normalizace na pražské Karlově univerzitě:

„Normalizace tak skutečně uspěla v jednom ze svých hlavních cílů, totiž nejen diskreditovat, ale zároveň zevnitř poddolovat stav kritického veřejného intelektuála. Politická proměna, kterou přinesl rok 1989, na tomto úspěchu normalizace nic nezměnila. I díky tomu vykazují dominantní myšlenkové vzorce v české společnosti dvacet let po sametové revoluci tak výraznou kontinuitu s obdobím, které jí předcházelo.“ (op. cit., „ZÁVĚR. FF UK v období normalizace jako případová studie pozdní socialistické diktatury“).⁴

doc. PhDr. J. SRNEC, CSc.

Jan.Srnc@ff.cuni.cz

Poznámky a literatura

1. Srnc, J. 2011. Psychologie za totality: osobní svědectví. In: Weiss, P. a kol. Etické otázky v psychologii. Praha: Portál, s. 21–42.
2. Autorky *R. Hare-Mustin* a *J. Mareček* jsou členkami hnutí zvané **Kritická psychologie**, které před desítkami let teoreticky založil na Freie Univ Berlin *Klaus Holzkamp* (1992). Hnutí je namířeno proti „main-streamové“ psychologii, pěstované na univerzitách nejvyspělejších zemí světa.
3. Stephanie Austin, Isaac Prillelensky: *Diverse Origins, Common Aims: The Challenge of Critical Psychology 2001* (Odlišné počátky, společné cíle: výzva Kritické psychologie) *J. of Radical Psychology* (electronic refereed Journal)
4. J. Jareš, M. Spurný, K. Volná a kol. 2012 *Náměstí Krasnoarmějců*
2. Učitelé a studenti FF UK v období normalizace, s. 356